

СПЕЦИФІКА ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНОГО ВТІЛЕННЯ ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ В НАРИСІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «СЛІПЕЦЬ»

У статті на матеріалі нарису Лесі Українки «Сліпець» проаналізовано ключові образи твору, з'ясовано їхнє символічне значення та функціональне навантаження в художній реалізації духовно-естетичної концепції людини.

Ключові слова: образ-символ, нарис, символика кольорів, образ сонця, лейтмотив, міф.

В статье на материале очерка Леси Украинки «Слепой» проанализированы ключевые образы произведения, выясняется их символическое значение и функциональная нагрузка в художественной реализации духовно-эстетической концепции человека.

Ключевые слова: образ-символ, очерк, символика цвета, образ солнца, лейтмотив, миф.

This article on the material of the essay "Blind man " by Lesia Ukrainka analyses symbolical meaning and functional purposes of the main images. It appears that these images are specific artistic realisation of aesthetic and spiritual conception of human.

Key words: symbolical image, essay, symbolism of colours, image of the sun, leitmotif, myth.

Однією з провідних у творчості Лесі Українки є тема відповідності людини її життєвому призначенню, тому, наскільки вона реалізувала свої здібності. Найбільш гостро це питання було поставлене у її геніальній драмі-феєрії «Лісова пісня». Варто пригадати слова головної героїні Мавки про те, що треба «життям своїм до себе дорівнятись», чого Лукаш, її коханий, зробити так і не зміг, розтративши даремно свій талант, вогонь і музику своєї душі.

Ця ж тема - щоправда, видозмінена, - порушується й у нарисі-pendent (саме так визначає жанр твору письменниця) «Сліпець».

Лейтмотивом цього твору є хвороба як безпосереднє втілення людського страждання, необхідного для пізнання істини. Леся Українка знала це з власного гіркого досвіду, адже вона була хвора на невиліковний тоді туберкульоз, що вкоротив їй віку. Головні герої нарису також хворі - сліпці, проте їхня сліпота, що мучить їх фізично, дозволяє зрозуміти одну велику істину: щоб бачити світ довкола й любити людей поряд, не обов'язково мати очі.

В аналізованому творі оповідь веде безіменний герой, сліпець, який «ніколи не знав напевне, сліпий я чи видючий» [8, с. 195]. Він лишається неназваним, як і герої нарисів Лесі Українки «Місто смутку», оскільки є живим втіленням ідеї пошуку самого себе. Сліпець хоче мати просту можливість дивитися на речі, пізнавати оком: «Я хтів дивитись на білу мармурову статую в сонячному світлі, там високо на неприступнім п'єдесталі <...>, на білий з ніжними відтінками сніг <...>, на срібно-рожеву західну хмарку, таку яскраву і таку милу» [8, с. 195]. Та понад усе сліпець хоче бачити сонце, це його недосяжна мрія, бо, як тільки він починає дивитися на нього, «світло разило <...> очі до болю, біль колов <...> мозок, від мозку пригніченість розпливалася по всім тілі» [8, с. 195]. І водночас дивитися на сонце він боїться, бо відчуває, що яскраве сонячне світло може його вбити.

За нашими спостереженнями, образи, відображені у свідомості оповідача, символічні. Як говорив відомий російський філософ, культуролог, літературознавець А. Ф. Лосєв, «символ речі є її відображенням, однак не пасивним, не мертвим, а таким, яке несе в собі силу й можуть самої ж дійсності» [6, с. 65]. Символи створюють не іншу реальність, а другий вимір видимого світу, його глибинне розуміння. Символ амбівалентний, оскільки є носієм певного значення: він включений до семіотичної системи і знаходить матеріальне вираження у художньому образі.

Перетікаючи у символ, «образ стає „прозорим“, смисл „просвічує“ крізь нього, даний саме як смислова глибина, смислова перспектива, що потребує нелегкого „входження“ у себе» [1, с. 180]. Саме образ-символ може слугувати алюзією на елементи інших культурно-ціннісних систем, набуваючи при цьому здатності до різночитання, і «виступає своєрідною одиницею цілісності культури» [2, с. 53], її представником. Так, «біла мармурова статуя <...> на неприступнім п'єдесталі <...> була така гарна, от-от, здавалось, оживе і слово промовить» [8, с. 195] - це відлуння міфу про Пігмаліона й Галатею: цар Кіпру й талановитий скульптор Пігмаліон вирізьбив зі слонової кістки статую прекрасної дівчини й закохався в неї. Тоді богиня кохання Афродіта змилостивилася над ним і його коханням і оживила скульптуру, ім'я якій було Галатея. Дівчина, яка ожила, стала дружиною Пігмаліона [3, с. 88]. Проте в інтерпретації Лесі Українки давньогрецький міф набув іншого звучання - образ прекрасної білої статуї став утіленням мистецтва. Але надмірний потяг до прекрасного шкодить головному герою, адже «біла мармурова статуя в сонячному світлі» [8, с. 195] сліпить його так само, як і яскраве сонце. Сліпцю здається, що «статуя криється плямами цвілі та павутини» [8, с. 195].

Сліпець дивиться на сніг (що зазвичай є втіленням духовної чистоти, цноти, ідеалів) - і бачить, як він перетворюється на його очах: «він мінився, мінився, ставав сивим, далі чорним, - я не знаю, то тільки в очах так було, чи він справді розтав і в болото обернувся» [8, с. 195]. Зі втратою зору сліпець зневірюється у своїх ідеалах, прагненнях і пориваннях, що перетворилися на болото, як сніг по зимі.

Хмара в цьому творі - межа між світом реальним і світом містичним, оскільки вона мінлива, невловима і пов'язана з двома стихіями - водою та повітрям. А стихія повітря - символ абсолютної свободи, прагнення до чогось нового. Саме тому у своїх пошуках сліпець звертає невидючі очі до хмари, але виявляється болісно враженим оприявненим: «Я хтів дивитись на срібно-рожеву західну хмарку, таку яскраву і таку милу, і дивився, і вона немов стала ще рожевіша, та мої очі так заболіли страшно, що я тільки тоді отямився, як уже хмарки не було, тільки темна-темна і понура ніч була надо мною, і передо мною, і геть навколо» [8, с. 196]. З тої миті герой не знає, чи сліпий він, чи просто не бачить світла.

У нарисі відтворено й образ безликого, бездумного натовпу. Люди, до яких сліпець звертається із питанням про те, чи осліп він насправді, з різних причин (байдужість, обмеженість, своєрідне співчуття) не дають йому правдивої відповіді: «Одні здвигали плечима і казали: „Не знаю“. Другі казали: „Не думай про те“. Треті потішали: „І сліпі живуть на світі, єсть такі, що й зроду сонця не бачили"» [8, с. 196].

Утомившись від ворожого соціуму, герой втікає до шпиталю, де знайомиться з дитиною, сліпою від народження. Вона не може зрозуміти, що таке сонце, бо зроду його не бачила. Варто зазначити, що не вказується, дівчинка ця дитина чи хлопчик. Це світле створіння - втілення нещасливого, рано подорослішального дитинства. Дитина «грала якісь тужливі мелодії (у неї була срібна арфа, трохи затяжка для неї і з твердими струнами)» [8, с. 196]. Ця арфа -тяжкий тягар мистецтва, і не важливо, кому випадає його нести, чи вистачить снаги й терпіння. Проте дитина терпить, хоч струни й «натирали їй пухирі на пальцях» [8, с. 196]. Важливою деталлю є те, що арфа срібна, а колір цей здавна асоціювався з невинністю, чистотою душі.

В образі дитини втілено ідею взаємодопомоги, відданості людям, першості дії над словом. Дитина «часто говорила гнівно, а ручки тим часом дуже ніжно і сердечно стискали мою руку» [8, с. 197], адже головне - не слова, а те, що людина робить, як ставиться до ближнього.

Концептуальним у творі є образ сестри милосердя: «О, вона була справжня сестра для мене, лагідна, ніжна, тиха, її музикальний голос помагав мені думати (вкупі з моєю товаришкою-дитиною), що для людей досить тільки „слухати“: її тонкі, гладенькі, немов шовкові, руки давали мені ілюзію, ніби я „бачу“ їх аж до самого дна душі» [8, с. 198]. Для сліпця вона стає не просто сестрою, а самим милосердям, всеохопною любов'ю, яка заспокоює його болючі спогади. Сестра милосердя говорить зі сліпцем душею, справжніми почуттями.

Важливу роль у нарисі відіграють барви - «кривава», біла, сіра, рожева, срібна, чорна - причому кожна з них має самостійне символічне значення й додає нових смислових відтінків до усталених образів. На нашу думку, найбільше функціональне навантаження несуть білий, чорний, червоний кольори.

Білий колір - «символ невинності, чистоти й радості. Він - нейтральний: у ньому - чарівна сила денного сонячного світла, що виражає спорідненість із

Божественною силою» [3, с. 690]. Білий символічно споріднений із небесним світлом, що несе в собі гармонію всього світу. Сліпець шукає білий навколо себе (біла мармурова статуя, «білий з ніжними відтінками сніг»), але саме цей колір його й сліпить.

Чорний - «символ темряви зла і смерті <...>, ознака загибелі всього живого, бо живе любить і прагне світла <...>, тому постійно по-своєму знищує його -поглинає» [3, с. 695]. Чорнота заповнює свідомість сліпця: чорно стає йому в очах, чорним для нього стає навіть сніг. Це - покарання за нестримний потяг до світла.

Червоний - символ «крові й вогню, бо це - гарячий колір. У ньому - всі сторони життя: з однієї - повнота життя, свобода та енергія; з іншої - ворожнеча, помста й агресивність» [3, с. 691]. Червоний несе в собі страждання й любов одночасно. У нарисі червоний втілює виключно страждання, адже є ще й символом крові. Саме такими є сльози сліпця від кожного погляду на сонце.

Ці «криваві сльози» з'являються на його обличчі завжди, коли він дивиться на сонце й хоче бачити його світло, проте вже у шпиталі з появою сестри милосердя «ніколи <...> мій біль до кривавих сліз не доходив» [8, с. 198]. Сліпець сподівається, що далі продовжить свій шлях із сестрою милосердя й дитиною зі срібною арфою, яка музикою перетворить «криваві сльози в срібну росу» [8, с. 199]. Як уже згадувалося, срібний - колір чистоти, невинності душі. Тож тільки через страждання сліпець зможе повернути чистоту власної душі.

Шукання головним героєм самого себе, власного «я» у його пошукові світла. Різні люди, яких він питає про те, чи не осліп він, не розуміють, нащо йому сонце, адже вони просто не звертають на світло уваги. Дитина зроду не знала сонця, і тому не відчуває в ньому гострої потреби. Лише сліпець, а згодом і сестра милосердя гублять зір, втрачають світло, і тому їм необхідно його повернути. Адже сонце - втілення вищої істини, що існує поза людською рецепцією.

Сонце - символ вічності й невичерпної енергії. Воно «творить життя своїм світлом, оберігає, очищає» [3, с. 568]. Сонце завжди вважалося святим, праведним. Як пише відомий український філософ А. Багнюк, сонце - це «Божий лик, який промовляє до людей благодатним теплом й очищаючим світлом. Тому Сонце - і символ слави Божої, символ Христа. А Христос - символ Правди, Істинного Світла, які - тільки від Сонця» [3, с. 569]. Цим можна пояснити бажання головного героя побачити чи відчути сонячне світло.

Протягом всієї оповіді відчутна незрима присутність сонця. Змінюється сприйняття цього образу свідомістю головного героя. Спершу в сліпця з'являється невиразне бажання «дивитись на сонце», бачити бодай світло, якщо не саме сонце, - тобто прагнення відповідати своїй природі. Та навіть сонячне світло його сліпить до «кривавих сліз». Дитина у шпиталі так само боїться сонця: «Чи ти коли бачив сонце? яке воно? я думаю, що воно страшне, бо воно пече...» [8, с. 196]. Але знову з'являється одвічне бажання бачити сонце, одвічний людський потяг до світла: «нам обом стане тужно до сонця» [8, с. 199]. І з цієї мрії

народжується надія: «А може, ми... ми обоє, я і сестра, таки побачимо... побачимо його... „сонечко наше боже, святе!“» [8, с. 199].

Герой виходить зі шпиталю. Він не знає, чи повернувся до нього зір, бо тепер боїться подивитися на сонце: «Я все ще боюся глянути на сонце і не розкриваю очей вдень, щоб не глянути на світло» [8, с. 198], хоч і почувається після шпиталю краще. І в очах йому міниться червоно, чорно, сиво. Але тепер у сліпця є надія: «Я не одважусь одкрити очі... але, може, колись одважусь» [8, с. 199]. І тоді він побачить світло сонця й різнобарвний світ навколо.

Звістка про сліпоту сестри милосердя дивує й засмучує сліпця, та тепер він готовий стати поводитирем для дівчини й разом з нею сподіватися на те, що колись побачить світло. Їхня дорога, як уявляє собі сліпець, буде новим відкриттям світу: «Вона знає шлях в лісі, а я понад морем: і там, і там буде гомін і вільне повітря, ми будемо слухати разом і розкажемо вголос, що ми думаємо про ліс і про море. Вона зірве квітку і дасть мені напитись пахощів душі лісу (вона і вночі квітки знаходить), я знайду мушлю і дам своїй сестрі послухати, в мушлі шумить „душа океану“, і так ми будемо слухати душу» [8, с. 199].

Так, від цілковитої безнадії, розпачу й незнання, сліпоти й темряви головний герой приходиться до утвердження віри в собі й, у свою чергу, в людей, що дає йому сили сподіватися, що колись він таки побачить сонце, - і сподіватися, що й дитина стане зрячою. Відтепер сліпець прозирає серцем: у ньому народилося справжнє милосердя й співчуття до людей. Сестра зі шпиталю навчила його любити «ближніх своїх».

Окремої уваги заслуговують стосунки сестри милосердя й сліпця. Можна припустити, що в них Леся Українка втілила власне бачення справжнього відданого кохання. Закохані такими й мають бути братом і сестрою по духу, однодумці, які можуть опертися одне на одного за будь-яких обставин, люди, які мислять подібно й розуміють одне одного, як ніхто інший. Відтепер сестра милосердя так само сліпа - і сліпець готовий прийняти її, утішити, заспокоїти, як колись робила вона ще у шпиталю, дарувати їй власну віру й любов.

Відтак, проаналізувавши образну структуру нарису Лесі Українки «Сліпець», можна зробити такі висновки. По-перше, герої нарису - виразно індивідуальні, хоч і безіменні постаті. Кожна з них - яскравий живий образ, що відображає в конкретній живій формі загальні людські типи: сліпець - людина, яка зневірилася, але змогла повернути собі надію й співчуття до страждених довкола; сестра милосердя - носій любові й світла; дитина - не просто «товариш по нещастю», а та людина, яка завжди поряд і, попри жорстокі слова, ділом доводить власну любов.

По-друге, кожен образ алегорично втілює певну ідею, помножує її смисловою варіативність.

По-третє, символічною є колористика твору, яка увиразнює його загальнофілософський підтекст.

Отже, у нarisі «Сліпець» Леся Українка подає власну духовно-естетичну концепцію людини, яка прагне осягнути істину, пізнати світло, чого б це не

коштувало. Головний герой твору проходить через відчай, біль, самотність і страждання, аби відкрити в собі справжній зір, яким може відчутти сутність, душу людини, те, чого не можна побачити звичайними очима.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. Софія-Логос. Словник. 3-е видання / С. С. Аверинцев. - К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. - 650 с.
2. Андреев А. Н. Теория литературы: личность, произведение, художественное творчество: Учеб. пособие. В 2 ч. Ч. 1. Теория литературно-художественного произведения / А. Н. Андреев. - Мн.: БГУ, 2004. - 187 с.
3. Багнюк А. Символи українства / А. Багнюк. - Тернопіль: Новий колір, 2007. - 828 с.
4. Гинзбург Л. О литературном герое / Л. Гинзбург. - Л.: Советский писатель, Ленингр. отд-ние, 1979. - 224 с.
5. Кармазіна М. Леся Українка / М. Кармазіна. - К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. - 416 с.
6. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. - М.: Искусство, 1976. - 367 с.
7. Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий / Гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко. - М.: Издательство Кулагиной; Гпггаёа, 2008. - 358 с.
8. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 т. - Т. 7. Прозові твори. Перекладна проза / Леся Українка. - К.: Наук, думка, 1976 - 568 с.